SLOVENSKÁ REČ

MESAČNÍK PRE ZÁUJMY
SPISOVNÉHO JAZYKA

REDIGUJE ANTON JÁNOŠÍK
S JOZEFOM ŠKULTÉTYM

ROČNÍK DEVIATY
SEPTEMBER 1941

1

VYDÁVA MATICA SLOVENSKÁ

SLOVENSKÁ REČ

vychádza mesačne okrem júla a augusta.
Vydáva Matica slovenská.
Rediguje Anton Jánošík s Jozefom Škultétym.
Predplatné 30 Ks na rok.
Redakcia a administrácia v Turčianskom Svätom Martine.

OBSAH

Strana

Red.: Ideme do IX. ročníka 1

Eugen Jóna: Náš pomer k slovu 3

Lud. Meliš-Čuga: Kvantita niektorých prítomných príčastí 8

Jozef Barát: Slovenčina firemných tabúľ a iných nápisov 12

Ján Holý: Miesto tzv. „malých slov" vo vete . . . 15

Dr. Ján V. Ormis: Ešte raz miera, meradlo . . . 16

Ondrej Polonec: Terminológia detských kolísok, sedaní, stojanov a behúľov na Slovensku 17

Štefan Sobolovský: Fonetický rozbor laterálnych konsonantov *l, ľ* a palatalizovaného *ľ*. (Pokračovanie.) . . 21

Anton Jánošík: Návrhy na zmenu úradného názvu obce. (Pokračovanie.) 27

Jozef Vavro: Nárečové slová a výrazy. Prievidza. (Pokrač.) 27

Rozličnosti 30

cítiť(sa) a čuť(sa) 30. — bezo stopy = bez stopy 30. — byť nápomocný = byť na pomoci 30. — priechod a prechod 31. — *vrúťocký* 31. — Skracovanie prídavného mena *meštiansky* 32.

Pre technické ťažkosti pri zaobstáravaní stočkov vydávame 1. číslo oneskorene.

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK IX.
ČÍSLO 1.

IDEME DO IX. ROČNÍKA.

Začíname IX. ročník s tým pevným predsavzatím, že sa nám zas podarí voľačo vyplniť z toho programu, ktorý má Slovenská reč od svojho počiatku. V časoch vojny sa ľudstvo menej môže starať o zveľaďovanie svojich duchovných hodnôt. Ale my by sme ani teraz nemali zaostať v štúdiu nášho jazyka, lež spoločne, svorne ďalej pokračovať v jeho vedeckom skúmaní. Ako sa vidí, niektorí naši pracovníci idú celkom vypriahnuť zo svojej práce, ako by už štúdium slovenského jazyka ich práce nepotrebovalo. Nie je na mieste, aby sa uspokojili iba s tou prácou, ktorú vynaložili na obranu svojho materinského jazyka pred jeho úplným zbližením s jazykom českým za bývalej ČSR, ale treba, aby ho aj naďalej zveľaďovali podľa dnešných potrieb a vo všetkých oblastiach. Nemá ich prípadne znechucovať ani to, že nateraz neprešiel do spisovnej normy Jazykovým odborom MS nadhodený návrh písať predponu *s-, so-* v slovenčine podľa výslovnosti. Z toho slovenská lingvistika môže teraz len získať, keď sa celá otázka vedecky preštuduje s viacej hľadisk, aby potom taká mohla byť znovu uvedená do spisovnej normy. Tento problém chystá sa SR preštudovať na prvom mieste.

Prv sme mysleli, že tu išlo o problém len medzi lingvistami, ktorý sa ukázal veľmi málo spracovaný pri schvaľovaní Pravidiel slovenského pravopisu. Tento spôsob českého písania predpony *s-, so-* je taký vžitý najmä u staršej generácie, že pohnúť ním bez náležitého odôvodnenia nebolo ľahké, ani v budúcnosti nebude. Veď nedávno sme dostali nepodpísaný list (dátum: 14. IX. 1941), kde neznámy milovník slovenčiny hľadí veľmi úzkostlivo na reformné snahy slovenského jazyka v Matici. K listu prikladá aj tlačivo „Oznam", miestami písaný ozaj chybnou slovenčinou a tlačený ešte r. 1911 (Balassagyarmaton), ktorý vraj podľa neho „je písaný matičným pravopisom ... Matica nedosiahla svojím pravopisom vôbec

originálnosti ... „Oznam"... ďaleko predstihuje matičných reformátorov dnešného času." Toto sa vzťahuje zväčša na náš problém, o ktorom píše v liste: „Tiež všetky predpony „s" sú tiež automaticky zmenené na „z", čo je tiež v intenciách Matice". V návrhu písať predponu *s-, so-* podľa výslovnosti Matica, respektíve jej Jazykový odbor skutočne nemá „originálnosti". Tá bola už u Bernoláka, ktorý riešil túto otázku *dôsledne* v duchu slovenských nárečí; vo svojom Slowári celkom dôsledne uvádza predponu *s-, so-* podľa jednotnej celoslovenskej výslovnosti. Tento spôsob písania osvojil si aj Štúr a taký je potom nepretržite v spisovnej reči dotiaľ, pokým nezasiahla reforma M. M. Hodžu a M. Hattalu. Títo ňou vlastne zaviedli český pravopis, ktorý sleduje výslovnosť, ortoepiu českú. Len Bernolákov a Štúrov pravopis sledoval slovenskú výslovnosť; taká je slovenská ortoepia. Nože teda, intencie Matice v tejto otázke nie sú pomýlené, majú svoje historické odôvodnenie — nadväzujú na starší spôsob písania predpony *s-, so-*. Obhajuje tento spôsob aj Jozef Škultéty v SR (VII, 210—213) pri tvorení perfektívnych slovies. Problém písania predpony *s-, so-* podľa výslovnosti osvietil Dr. H. Bartek so stanoviska znelostnej asimilácie spoluhlások, teda hláskoslovného. (Príspevok k dejinám slovenčiny, 69 n.) — V záujme dobrého mena Matice a jej snáh dotkli sme sa tohto problému, keďže si anonymný pisateľ listu prial, aby sme si jeho listu povšimli.

Popri definitívnom riešení problému predpony *s-, so-* chceme riešiť aj iné. Máme dvojice tvarov krstných mien: *Ondrej* a *Andrej*, *Juraj* a *Ďuro*, tiež problém, či *Belo* naozaj zodpovie menu *Vojtech*. Ďalej chceme revidovať čo len trochu pochybné slová (ako sme boli prídavné meno *pilný*), tvary, systémy, pri ktorých sa vyskytuje pochybnosť so stránky systému slovenských nárečí, napr. tvar *bratranec* či *bratanec, vojanský* či *vojenský;* ženské podstatné mená obyvateliek od mien miest a dedín (*Bánovčianka-Bánovčan*), kvantitu deverbatív podstatných mien, tvorených príponou *-ka: nádavka* či *nadávka, náražka* či *narážka* (porov. *kolis+ka* od *kolisať*); *prievrat* či *prevrat;* či skutočne zdrobneliny pred *-ček* vonkoncom nepredlžujú samohlásku (Pravidlá str. 68); otázku priechodníkov typu *idúci, spievajúci* ap. Do programu berieme si aj zaujať bližšie stanovisko k prevzatým slovám cirkevnej češtiny: *Prozreteľnosť, všemohúci, púť, púšť;* za cirkevné *púť* žije v nárečiach *pút* (muž. rod) a je aj v chorvátskom jazyku, čo je tiež doklad pre tézu, že slovenčina kedysi súvisela s južnými Slovanmi (Czambel). Chceme si po-

všimnúť aj básnických tvarov, slov, napr. *lísťa, labuť* (v nárečí je *labuda,* aj priezvisko) ap. Aj ďalej budeme sa zaoberať terminológiou.

K našej práci budeme potrebovať pomoc všetkých tých, ktorí sa zaujímajú o slovenčinu, o jej praktické štúdium a chcejú ju mať vedecky spracovanú na pevnom podklade slovenskom, to jest na všeobecných systémoch, vypozorovaných v slovenských nárečiach, a nie systémy cudzie. Na tomto vedeckom základe budeme môcť ešte mnoho neslovenského odstrániť zo spisovnej reči. Dnes i Chorváti sa ujímajú svojich slov, tvarov. Chceme pohybať so všetkým, čo slovenčina prevzala nepotrebného z češtiny, najmä z terminológie, za čo nájdeme primeranú náhradu v slovenčine, alebo z nárečového fondu, ako napr. za český termín *liehovar* slovenský *pálenica*. V tomto smere pracujú aj právnici na svojej terminológii. Jednotlivé slová, tvary slov a systémy chceme skúmať dotazníkovou metódou a tu buďte nám na pomoci. Štúdium jazyka je nielen vecou lingvistov, ale aj nelingvistov, ktorí môžu mu poslúžiť, dobre pomáhať najmä pri obstarávaní spoľahlivých dokladov. Aj našu prácu budete môcť s väčším porozumením sledovať, ak budete s nami spolupracovať. Nebude treba sa skrývať pod anonymitou, ak sa vám voľačo na našej práci nebude vidieť, ale podať vaše dôvody rovno, ktorými zaiste budete môcť doplniť výskum toho-onoho zjavu; ďalej budú možné už len také reformy spisovného jazyka, ktoré budú náležite pripravené a vedeckými metódami odôvodnené.

Mohli by ste vypisovať aj chybné slová, výrazy z novín, prípadne z kníh a poslať nám ich do redakcie Slovenskej reči na preskúmanie a spracovanie v článok. Listy, týkajúce sa výskumu slovenčiny, sú oslobodené od poštovného, len treba pripísať do ľavého kúta dolu: Vo veci Matice slovenskej od poštovného oslobodené podľa min. nar. č. 15.250/V—20. *Red.*

Eugen Jóna:

NÁŠ POMER K SLOVU.

Podľa prejavov niektorých spisovateľov, širšieho obecenstva, ba i lingvistov možno usudzovať, že nemáme dosť ujasnený pomer k slovám, najmä keď ide o vzťah slovníka spisovného jazyka k dialektickému alebo k cudziemu, napr. českému. Tu chceme len v niekoľkých poznámkach naznačiť, ako chápe terajšia jazykoveda tento

svoj odbor — vedu o slove — a zdôrazniť niektoré smernice pre jazykovú kultúru v tejto oblasti.

Súčasná jazykoveda funkčná a štrukturálna ešte nerozriešila do podrobností všetky svoje problémy, no podľa jednej zo svojich zásad — postupovať od celku k častiam — pri riešení základných otázok jazykovedných venovala pozornosť aj lexikálnej stránke jazyka. Už v tézach PLK[1] z r. 1929 a v jeho knihe o jazykovej kultúre[2] nájdeme v jadre teóriu tejto lingvistickej disciplíny. Starší jazykospyt skúmal jednotlivé slová, ich pôvod a zmeny významu, no často izolovane alebo niekedy popieral vôbec samostatnú existenciu slova. Dnes lingvistika uznáva síce, že samostatnosť slova je faktom potenciálnym[3], ale so stanoviska funkčného slovo jej je osobitnou jednotkou ako výsledok jazykovej činnosti pomenovacej. Slovo je meno veci, znak predstavy, pojmu. Všetko, čo je okolo nás i v nás, hmotné alebo nehmotné, rozkladá si reč na prvky, ktoré možno pomenovať a tak zvládnuť. Slovný materiál je taký bohatý ako skutočnosť, ktorá nás obklopuje. A predsa veda aj toto bohatstvo zvládla, zachytila a roztriedila v slovníkoch. Doterajšie usporadovanie podľa abecedy je dosť mechanické, vyhovuje len praktickým potrebám. Ale aj tak poznámkami pri slovách o ich príbuznosti etymologickej, významovej, o synonymách, o homonymoch, o antonymách (opozitách), ukazuje sa jasne, že v slovníku slová sú vo vzájomnom vzťahu[4] a navzájom sa vylučujú, že sú členmi lexikálneho systému, kde každé z nich má svoje miesto. Práve toto miesto určuje význam slova. Úlohou lexikologie, náuky o slovníku, pre budúcnosť je odhaľovať štruktúru lexikálneho systému a hľadať princípy iného delenia, než je abecedné.[5]

Pri jazykovej kultúre, t. j. pri vedomom pestovaní spisovného jazyka a pri jeho kritike treba dbať aj v oblasti slovníkovej na tri hlavné zásady téz PLK[6]: ustálenosť, výstižnosť a svojskosť (origi-

[1] Travaux du Cercle linguistique de Prague I, 7 nasl., najmä str. 26—27.

[2] Spisovná čeština a jazyková kultura. Usp. Boh. Havránek a Miloš Weingart — 1932, str. 254 a passim.

[3] V listoch prostých ľudí (a detí) niektoré slová splývajú, pišu sa dovedna.

[4] O tom, že v našom jazykovom vedomí sú slová usporiadané do sústavy, svedčí príklad z detskej reči. Triapolročný chlapec pýta sa starej matky, prečo ona má zlé zuby. Odpovedá, že je stará. Chlapček sa ďalej pýta: „Keď si bola nová, mala si dobré zuby?" — *Starý: nový* a *starý: mladý* sú dve dvojice antoným, ktoré si dieťa zamenilo.

[5] O „ideologických slovníkoch" hovorí a príslušnú literatúru uvádza Fr. Oberpfalcer, Jazykozpyt, 147 n.

[6] Travaux I, 27. Tieto tézy už citovala SR I, 124—6.

nalita) jazyka. — Naša doterajšia kultúra spisovného jazyka vychádzala z potreby brániť ho proti cudzím vplyvom. Predné miesto v nej zaujímal tzv. purizmus, t. j. starostlivosť o čistotu jazyka, a tak hlavná jej zásluha je v odstránení cudzích prvkov, ako germanizmov, maďarizmov, rusizmov (Czambel, Škultéty, Tvrdý) a v posledných časoch najmä bohemizmov (Bartek, Jánošík, Letz, Mihál a iní v Slovenskej reči). Uplatnila sa teda predovšetkým myšlienka *originality*, svojskosti a osobitnosti jazyka a tendencia diferencovať náš spisovný jazyk proti susedným jazykom cudzím i slovanským. Takéto snahy badať aj v Slovenskom jazyku, kde poznámky a rozličnosti Mihálove sú shrnované pod názov „O jazykovej svojskosti" alebo Bartkove porovnávania fonetických vlastností slovenčiny a češtiny sú pomenované „Ľubozvučnosť slovenčiny". Osobitnosť, originalita spisovného jazyka je iste základná podmienka jeho existencie. A preto podporovanie charakteristických znakov v jazyku je snaha zdravá a s vedeckého stanoviska správna. Len nesmie byť zveličovaná na škodu iných vlastností spisovného jazyka, ktoré sú dôležité pre jeho funkciu komunikatívnu, lebo jazyk je predovšetkým nástroj na dorozumenie. Prepiaty purizmus — ako každé zveličovanie — mohol by škodiť jazyku, najmä v slovníku, o ktorý nám tu ide. Slovník, t. j. zásoba slov, je najmenlivejšia oblasť jazyka. S novými vecami, predstavami a pochopmi prichádzajú aj nové ich mená, ktoré sú utvorené alebo z domácich fondov jazykových (deriváciou, z prvkov dialektických ap.), alebo cudzích: cudzie slová sa prevezmú a čiastočne prispôsobia (napr. hláskoslovne, niekedy sa aj prekladajú ap.). V slovníku odráža sa kultúrny vývin národa, tak i jeho styky so susedmi, teda nie div, že sú v ňom i cudzie prvky. Odstraňovať všetky cudzie prvky zo slovníka, keď sa v ňom už boly ustálily a utvorily si akúsi významovú sféru, je veľmi ťažké. Keď išlo napr. o odstránenie slova „merítko" zo spisovného jazyka slovenského, muselo sa nahrádzať štyrmi výrazmi: *meradlo, miera, mierka, pomer*[7], ktoré sa napokon uznaly len za lepšie ako „merítko", hoci každému lingvistovi je jasné, že prípona *-tko* je v slovenčine neobvyklá[8]. Ešte ťažšie, ba nemožné by bolo dnes vylúčiť zo spisovného slovníka slovo *príbuzný* (*príbuznosť, príbuzenský, príbuzenstvo*)[9], ktoré sa do nášho slovníka dostalo sotva len

[7] Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom — 1940, str. 252.

[8] Porov. SR VIII, 106—7.

[9] SJ I, 272—3.

pre pohodlnosť spisovateľov, ale skôr preto, že spisovný jazyk takéto slovo potreboval z dôvodov významových aj z dôvodov kmeňoslovných — na tvorenie odvodených slov. Dôsledný purizmus musel by odstrániť aj také slovo, ako je *úprimný* (*úprimnosť*)[10], lebo jeho hlásková ústrojnosť v porovnaní so slovom *priamy*, s ktorým etymologicky súvisí, je neslovenská. No náhrady zaň v ľudovej reči niet, preto takýto purizmus by náš jazyk ochudobňoval, ba

Dnes už stavba nášho spisovného jazyka je v podstate hotová. ného jazyka.

Dnes už stavba nášho spisovného jazyka je v podstate hotová. Pravopisný slovník z r. 1940 ustaľuje grafickú podobu slovenských slov, čiastočne aj slovnú zásobu, inventár slov[11], no pre praktickú jazykovedu zostáva ešte veľa úloh: spoľahlive zistiť a ustáliť význam slov a ich spojovanie, aby sa naďalej spisovný jazyk vyvíjal už len prirodzene, bez väčších otrasov, pre prostých príslušníkov jazyka skoro nebadateľne. O tom, ako nemožno ľubovoľne zasahovať do slovníka spisovného jazyka, veľmi zreteľne svedčí prípad so slovom *načim*, ktorému som už venoval osobitnú štúdiu[12] a ku ktorému sa vraciam, pretože mám nové výrazné doklady. V poslednom výstupe novej Stodolovej satiry[13] je zaujímavý a poučný detail, najmä pre lingvistu. Dr. Chomút, zázračný lekár proti svojej vlastnej vôli, v nervóznom rozhovore so ženou Etelkou vyjadrí sa, že by najradšej utiekol, aby vyhol pochybnej sláve. Etelka mu odpovie: „To môžeš, si vyčerpaný a *načim* nasbierať síl." Dr. Chomút odpovedá (zlostne): „Prestaň s tým *načim*, nerád umelé slová." Spisovateľ, známy slovenský dramatik, vložil tu slovo *načim* do úst afektovanej ženskej a odmietol ho slovami hrdinu svojej hry ako umelé, aby šľahol svojou satirou niektoré tendencie našej praktickej jazykovedy. Divadelné obecenstvo pri premiére (a iste aj pri reprízach nielen v Bratislave, ale aj v mnohých iných slovenských mestách) vďačne so smiechom a potleskom kvitovalo slová Dr. Chomúta ako dobrý vtip.

V istej škole vysmiala sa trieda novému žiakovi, keď použil *načim*, lebo v náreči tohto kraja ho niet. Konečne proti korektorom,

---

[10] Porovnaj SR VIII, 194.

[11] Slovník nie je všade jednotný: niekde zachycuje slovnú zásobu spisovnej slovenčiny skoro úplne, inde má medzery. Jeho vlastnou úlohou, pravda, malo byť len ustálenie písania tých slov, pri ktorých mohly byť pochybnosti o ich grafickej podobe.

[12] SR VII, 226 n.

[13] Ivan Stodola, Keď jubilant plače — 1941, str. 110.

ktorí každé *treba* nahrádzali slovom *načim*, ozval sa aj Dr. Bartek[14], lebo vraj „tým sa dosiahne práve opak toho, čo sme chceli".

Tieto fakty svedčia, že slovo *načim* ako synonymum výrazu *treba* nemá ešte pevné miesto v spisovnom slovníku u všetkých príslušníkov slovenského jazyka. Príslušníci spisovného jazyka, pochádzajúci z krajov, kde ho niet v nárečí, cítia ho ako „umelé" (Stodola), cudzie, dialektické. Ukázal som v spomínanej štúdii, že sa ono vyskytuje u našich popredných spisovateľov, že ho nájdeme v južných nárečiach stredoslovenských a západoslovenských a že ho teda môžeme ako slovo formálneho významu používať v každom štýle, najmä tam, kde by sa *treba* malo častejšie opakovať. Pravda, to neznačí, že by *načim* **museli používať aj tí,** ktorým sa nepáči. Výber medzi synonymami je vždy vec vkusu, individuálneho štýlu. — Z toho vyplýva, že ani lingvisti nemôžu natískať nejaké slovo len preto, že je len slovenské, na úkor iného, ktoré sa prípadne vyskytuje aj v iných slovanských jazykoch. U nás purizmus bol vždy len s tendenciami folklorizujúcimi, tendencie historizujúce a logizujúce — okrem niekoľkých našich právnikov — sú slabé. **Ľudová** reč — najmä stredoslovenská — je pracovným základom a východiskom pri kultúre jazykovej[15], lebo náš spisovný jazyk je pomerne mladý, svoju minulosť má takrečeno v nárečiach. I jazyk našej beletrie je blízky ľudovej reči.

Pravda, spisovný jazyk má aj iné úlohy než ľudová reč. Jeho slovník, slovná zásoba, hneď od začiatku jeho existencie prirodzene sa rozchádza so slovníkom dialektov. Na tisíce nových pochopov, ľudu neznámych, vyžadovalo svoje pomenovanie a lingvistika nestačila vždy opravovať, usmerňovať túto činnosť jazyka. Takto dostaly sa do nášho spisovného jazyka napr. prvky české, z ktorých hlavné puristickou prácou Slovenskej reči boly už vylúčené. Ako tu dnes postupovať? Sú dve možnosti: alebo bezohľadne čistiť ďalej, alebo vžité, do lexikálneho systému pevne začlenené výrazy ponechať, najmä ak niet za ne primeranej náhrady vo fonde ľudovej reči, a teda musely by sa tvoriť výrazy umelé. Keď pozorujeme s tejto stránky iné jazyky, ako nemčinu, francúzštinu, angličtinu ap., vidíme, že v slovníku majú aj cudzie prvky, že proti purizmu tam zvíťazila myšlienka výrazového bohatstva, myšlienka výstižnosti. Teraz, keď sa u nás tvoria, alebo revidujú odborné terminologie, ako

[14] SJ I. 77.

[15] Porovnaj SR VIII. 318—9.

právna, vojenská, lekárska ap., treba zdôrazniť toto základné stanovisko. Spisovný jazyk so všetkými svojimi zložitými funkciami musí byť nástroj, schopný jasne a presne, jemne a bez námahy[16] vyjadriť najrozličnejšie nuansy ľudského myslenia. Tieto požiadavky všetky shrnuje heslo: výstižnosť spisovného jazyka. Pri hodnotení slov dnešnej našej zásoby slovnej najmä vo sférach abstraktnejších bude už teda rozhodovať hlavne ich funkcia, funkčná potrebnosť.

Konečne po vydaní Pravidiel slovenského pravopisu, ktoré sme si urobili sami, je čas zdôrazniť popri svojskosti a výstižnosti spisovného jazyka túto jeho podstatnú vlastnosť — ustálenosť, stabilitu.

Po prevažne puristickom období jazykospytnej práce musí prísť obdobie stabilizačné. Po bojoch okolo prvého i druhého vydania Pravidiel slovenského pravopisu slovenská verejnosť iste túži po pokoji, po istote v jazykových veciach. Spisovný jazyk má ako nástroj dorozumenia cieľ spojovať všetkých príslušníkov národa, preto musí byť aspoň relatívne ustálený. Len tak sa môže utvoriť jazykový cit a či cit pre správnosť, keď prestane nepotrebné kolísanie, veľké a časté zmeny. Vysvetľovať, podopierať platnú normu, pravda, okrem štúdia náležite nepreštudovaných a neriešených problémov, má byť dnes hlavným cieľom našej praktickej jazykovedy.

Týmto je daný náš pomer k slovenskému slovu. Lingvista svojou vedou je vedený k objektívnosti, ale ani on neubráni sa citovým momentom, keď vidí, že slovný poklad spisovného jazyka je obohatený novým, nedávno ešte nárečovým slovom, alebo že sa preň zachráni slovo na smrť odsúdené.

Lud. Meliš-Čuga:

KVANTITA NIEKTORÝCH PRÍTOMNÝCH PRÍČASTÍ.

Nové Pravidlá slovenského pravopisu v niekoľkých prípadoch pozmenily oproti prvému vydaniu pravopisnú normu o písaní dvoch dlhých slabík v jednom slove po sebe: *a)* v prídavných menách tvorených od mien zvierat na *-í, -ia, -ie* a tiež zakončených dlhou samohláskou na poslednej slabike: *býk—býčí, býčia, býčie, pavúk—pavúčí, pavúčia, pavúčie, vták—vtáčí, vtáčia, vtáčie* za *byčí, byčia, byčie, pavučí, pavučia, pavučie, vtačí, vtačia, vtačie*; *b)* v dvojslabičných kolektívach stredného rodu na *-ie*: *lístie, skálie, tŕnie* (po

[16] Travaux I, 27.

spôsobe *prútie*) za *listie, skalie, trnie;* c) v slovesách: *zmúdrieť, zvážnieť, zmúdriem.*[1] Sem patria aj niektoré príčastia prítomné.

Už predtým platilo pravidlo, že prípona *-ia* 3. osoby množ. čísla slovies IV. triedy (vzor: *prosiť*) sa neskracuje po dlhej kmeňovej slabike a ostáva nezmenená v 3. osobe množ. čís. prézensu, i v ostatných slovesných tvaroch z neho odvodených, teda i v priechodníku a príčastí prítomnom, napr.: *kúpia—kúpiac—kúpiaci, kúpiaca, kúpiace, mútia—mútiac—mútiaci, mútiaca, mútiace, súdia—súdiac—súdiaci, súdiaca, súdiace* atď. Analogicky podľa týchto príčastí prítomných (*typ: -' iaci, -' iaca, -' iace*) Pravidlá slk. pravopisu dopúšťajú dve dlhé slabiky po sebe aj v príčastiach prítomných slovies V. triedy typu: *píšúci, píšúca, píšúce, hádžúci, hádžúca, hádžúce* (str. 49) na rozdiel od staršieho spôsobu písania: *píšuci, píšucia, píšucie, hádžuci, hádžucia, hádžucie.* Sem, pravda, treba zaradiť aj príčastia prítomné tých slovies II. triedy, ktoré majú tiež v slovesnom koreni dlhú hlásku a tak v 3. osobe množ. čísla prézensu krátke *-u*: *tiahnu, siahnu* ap.

Slovesá V. triedy (vzor: *písať*) s dlhou korennou hláskou — a tým podľa kvantitatívneho zákona so skrátenou koncovkou *-u* v 3. osobe množného čísla — maly v prítomnom príčastí až do vydania Pravidiel tvary: *píšuci, píšucia, píšucie, viažuci, viažucia* ... atď. Pri nich boly isté ťažkosti s koncovými dĺžkami prípon *-ci, -cia, -cie,* ak sme chceli tuná zachovávať známe slovenské kvantitatívne pravidlo, lebo silne vplývaly na našu prax v písaní ako aj na sluch koncovky s rozšírenejšou kvantitou: *-úci, -úca, -úce,* ktorá tvorí celý komplex príčastí prítomných, tvorených temer od všetkých slovesných vzorov: *niesť—nesúci* (I. trieda), *padnúť—padnúci* (II. tr.), *rozumieť—rozumejúci* (III. tr.), *volať—volajúci* (V. tr.), *kráľovať—kráľujúci* (VI. tr.). Vlastne tieto ťažkosti s kvantitou vynútily zmenu; teraz príčastia treba písať so zmenenou kvantitou: *píšúci, píšúca, píšúce* ap., i keď v 3. osobe množ. čísla prézensu je ďalej podľa kvantitatívneho pravidla krátke *u* s predchádzajúcou dlhou slabikou (*-' u*), od ktorého sa vlastne prakticky tvorí príčastie prítomné. Tu už niet shody so stránky kvantitatívnej. Všeobecne sa tu uplatnil typ: *nesúci, nesúca, nesúce* so svojou koncovkou *-úci, úca, -úce,* k čomu zaiste podnet vyšiel z typu: *kúpiaci, kúpiaca, kúpiace* a vôbec všetkých príčastí na *-iaci, -iaca, -iace* so skrátenou hláskou ich koncovky (*-ci, -ca, -ce*). V nemalej miere vplývala na ne aj kvantita koncoviek *-úci, -úca, -úce* tvarov, ktoré nemajú významu príčastia:

[1] O tom sa už zmienila SR VIII, 232, v článku J. Baráta.

súci, súca, súce, treskúca (zima), *div-divúci, všemohúci, vševedúci, žiadúci.*

Teda príčastia prítomné slovies V. triedy i podľa Pravidiel majú vonkoncom koncovky *-úci, -úca, -úce* a tak je aj v prípade, keď korenná samohláska je dlhá a vplyvom kvantitatívneho pravidla v prézense je miesto pravidelnej koncovky *-ú* skrátené *-u*: *kúšu—kúšúci, kúšúca, kúšúce, lámu—lámúci, lámúca, lámúce, lížu—lížúci, lížúca, lížúce* ap. No z Pravidiel nevidno, či táto nová kvantitatívna zmena platí aj na podobné tvary príčastia prítomného slovies II. triedy s dlhou korennou hláskou a skrátenou koncovkou *-u* v 3. osobe množného čísla prézensu, od ktorej vlastne prakticky tvoríme tieto príčastia. Pravdaže, bude platiť, lebo vyššie spomenutá analogia obidvoch typov príčastí prítomných [*a*) *rob-iaci, -iaca, -iace, b*) *žn-úci, -úca, -úce*] nemohla ojedinele vyrovnať kvantitu len tvarov príčastí prítomných od slovies V. triedy, ale všetkých ostatných; prakticky ide tu len o slovesá II. triedy, napr.: *striehnu—striehnúci, striehnúca, striehnúce, tiahnu—tiahnúci, tiahnúca, tiahnúce, tŕpnu—tŕpnúci, tŕpnúca, tŕpnúce* ap. Slovesá I. triedy majú v préz. krátku korennú hlásku a zato aj koncovka v 3. osobe má pravidelné dlhé *-ú* a tak aj tvary príčastia s pravidelnou, riadnou kvantitou: *rastú—rastúci, -úca, -úce, idú—idúci, -úca, -úce* ap. To všetko bolo treba výslovne konštatovať, aby sme s kvantitou príčastí prítomných boli celkom na čistom, lebo Pravidlá ich zmenu kvantity jasne neformulovaly.

Ešte treba sa nám pozastaviť pri kvantite priechodníkov. Podľa nových Pravidiel píšeme príčastia prítomné s dvoma dlhými slabikami po sebe: *píšúci, -a, -e, hádžúci, -a, -e, sádžúci, -a, -e, striehnúci, -a, -e, tiahnúci, -a, -e* ap., ale príslušné priechodníky prítomné, ktoré sa tvoria z toho istého koreňa a takmer tou istou koncovkou, máme už písať s odchodnou kvantitou: *píšuc, hádžuc, sádžuc, striehnuc, tiahnuc* ap. Ak s toho stanoviska hľadíme na vec, je to nedôslednosť. Veď keď je príčastie prítomné: *píšúci, -a, -e, striehnúci, -a, -e* ap., tak by mal byť aj priechodník s rovnakou kvantitou: „píšúc", „striehnúc" ap., ako je podobne tomu pri priechodníkoch typu: *chváliac, kúpiac, súdiac* atď. k príčastiam prítomným: *chváliaci, -a, -e, kúpiaci, -a, -e, súdiaci, -a, -e* atď. Dalo by sa dobre dôvodiť: Čo sa uplatnilo pri príčastí, nech sa uplatní aj pri priechodníkoch. Bolo by to ozaj jednoduché a jasné pravidlo, ale nezodpovedajúce skutočnej kvantite, naopak, kvantitu znásilňujúce. Kvantita 3. osoby plurálu prézensu prechádza aj do priechodníka, ani niet tendencie

odkláňať sa od spoločnej kvantity obidvoch tvarov a tým porušiť kvantitatívny zákon, ako tomu bolo pri príčastiach. Pri priechodníkoch ani nebolo nijakej ťažkosti v zachovávaní onoho kvantitatívneho pravidla ako pri príčastiach s ich kvantitou koncových samohlások *-í, -ia ,-ie* (*píšuci, píšucia, píšucie*), keďže priechodník sa prakticky tvorí pripojením len spoluhlásky *-c* k 3. osobe množ. čísla prítomného času bez zreteľu na to, či pravidelná koncovka prézensu *-ú* ostáva s pôvodnou dlhou kvantitou, alebo vplyvom dlhej predchádzajúcej slabiky — podľa kvantitatívneho pravidla — skracuje sa na *-u*; príklady: *vedú*+*c* > *vedúc, nesú*+*c* > *nesúc; tiahnu*+*c* > *tiahnuc, píšu*+*c* > *píšuc* ap. Keby sme to chceli vystihnúť pravidlom, dalo by sa povedať: Rytmický zákon, t. j. krátenie po dlhej slabike, uplatňuje sa tu vždy v *poslednej slabike:* tiah*nu*—tiah*nuc*, ale tiahnúci.

Ani pri riešení kvantity priechodníkov neodchyľujeme sa od Pravidiel a ostávame pri doterajších tvaroch, ktoré ďalej zachovávajú kvantitatívny zákon, typický pre strednú slovenčinu, čo je aj osobitným znakom slovenskej spisovnej reči.

Napokon shrnujeme:

A) Príčastia prítomné:

sloveso	3. os. pl. préz.	príč. prít.
hádzať	*hádžu*	*hádžúci, -a, -e*
lámať	*lámu*	*lámúci, -a, -e*
kúsať	*kúšu*	*kúšúci, -a, -e*
písať	*píšu*	*píšúci, -a, -e*
sádzať	*sádžu*	*sádžúci, -a, -e*
viazať	*viažu*	*viažúci, -a, -e*
striehnuť	*striehnu*	*striehnúci, -a, -e*
tiahnuť	*tiahnu*	*tiahnúci, -a, -e*
tŕpnuť	*tŕpnu*	*tŕpnúci, -a, -e*
atď.		

B) Priechodníky prítomné:

3. os. pl. préz.	priech. prít.	3. os. pl. préz.	priech. prít.
hádžu	*hádžuc*	*viažu*	*viažuc*
kúšu	*kúšuc*	*striehnu*	*striehnuc*
lámu	*lámuc*	*tiahnu*	*tiahnuc*
píšu	*píšuc*	*tŕpnu*	*tŕpnuc*
sádžu	*sádžuc*	atď.	

Jozef Barát:

SLOVENČINA FIREMNÝCH TABÚĽ A INÝCH NÁPISOV.

Po slovenskom prevrate viac sme si začali všímať jazykových chýb po časopisoch i knihách, ako aj na verejných nápisoch, najmä firemných tabúľ, kde sme našli hodne chýb. Toto zľahčovanie vlastného materinského jazyka bolo zavinené tým, že sme neovládali jeho gramatiku, štylistiku a pravopis a často nevedome vnášali doňho mnoho nesprávnych slov a tvarov. Milovníci čistého a správneho slovenského slova zprvoti len priateľsky napomínali a poučovali, lebo pokladali takéto hanobenie slovenskej reči len za prechodný zjav. Úfali sa, že za krátky čas ho bude ubúdať, až sa celkom stratí, i keď bol znakom všetkých slovenských vrstiev, lebo chýb proti správnej slovenčine dopúšťali sa sadzači, korektori i redaktori v novinách a časopisoch, úradníci v úradných spisoch, rečníci na rečništiach, učitelia a profesori v školách, ďalej obchodníci, remeselníci atď. Robili teda vo svojej materinskej reči chyby písomné aj ústne. Pravda, *oboje je neprípustné a nesprávne.* Keď tento nežiadúci stav trval pridlho, žiadali rozhodnejšie a dôraznejšie nápravu všade. Toto znevažovanie slovenčiny musí čo najskôr vymiznúť z praktického života, lebo zadržuje rozvoj našej slobodnej materinskej reči. Užívaním nesprávnych a neslovenských tvarov a slov, ako aj slovných skupín a väzieb svoju reč aj uponižujeme a urážame. Veď si uvedomme, že *naša reč musí byť najlepším a najkrajším výrazom nášho národného cítenia, národného presvedčenia a vlastenectva. Dobrý Slovák hovorí dobre a správne po slovensky.*

Toto všetko správne pochopily vládne kruhy, keď nariadily usporiadať pravopisné kurzy pre štátnych úradníkov, dôstojníkov, rotníkov, keď Ministerstvo školstva a národnej osvety udeľovalo odmeny žiakom, ktorí si lepšie osvojili slovenčinu. Dosahuje sa teda značnej nápravy.

Ale mnoho odborov zostáva ešte nedotknutých, napr. súkromní úradníci, remeselníci, obchodníci, obecná správa atď. *Všimnime si len firemných tabúľ! Koľko tam nájdeme chýb proti slovenskej gramatike, ba aj proti duchu slovenčiny!* Dosiaľ, pravda, v návale iných očistných prác zostaly nepovšimnuté. Len kde-tu poukázal niekto na ich jazykové kazy. Čítali sme na mnohých tabuliach: oprava „studný" (správne: *studní*), predaj „obuvy" (správne: *obuvi*), obchod „obuvou" (správne: *s obuvou*), obchod „stavebným materiá-

lom" (správne: *so stavebným materiálom*), obchod „miešaným tovarom" (správne: *s rozličným tovarom*), „mlekárňa" (správne: *mliekáreň*), „lekárňa" (správne: *lekáreň*), „Jozef Malý, udenárstvo a mäsiarstvo" (správne:[1] *Jozef Malý, údenár a mäsiar*), „Anton Krátky, kníhväzačstvo" (správne: *Anton Krátky, knihár*) atď. A kto vie, ako dlho by boly ostaly tieto chybné nápisy (veď jednotlivec, súkromník nemá moci nariadiť ich opravu), keby nebolo do veci zasiahlo HVHG. Vydalo rozkaz, aby obchodníci a remeselníci dali odstrániť so svojich firemných tabúľ rečové kazy.

No horliví opravovatelia, ktorí po celé dni chodili po uliciach s papierom a ceruzou v ruke, prezerali obchodné tabule, zapisovali a opravovali, narazili na veľmi čudný háčik. Keď totiž odovzdávali na obecnom úrade soznam chybných nápisov, ktoré bolo treba opraviť, dozvedeli sa, že ich nemožno zmeniť, lebo vraj tak znie živnostenský list dotyčných obchodníkov alebo remeselníkov. Veľmi sa nad týmto začudovali. *Dokiaľ máme trpieť kazenie slovenčiny? Či Pravidlá slovenského pravopisu majú robiť akési ústupky živnostenskému listu,* ktorý zlou slovenčinou napísal úradník, ktorému bola ľahostajná, a či Pravidlá znamenajú menej ako živnostenský list? V tejto veci treba ešte urobiť poriadok.

A ešte jedna vec zarazila milovníkov slovenčiny, ktorí chceli všetky nápisy poopravovať, aby nebudily pohoršenie a nerozsievaly neistotu vo veci gramatiky medzi okoloidúcich, ale najmä medzi žiakov, ktorí sa v škole učili niečomu celkom inému, ako videli v praxi. Ide totiž o tabuľky, označujúce názvy ulíc. Možno na nich čítať: „Ulica Hviezdoslavova", čo vonkoncom nie je v súlade s duchom slovenčiny. V nej pravidelne prídavné meno, privlastňovacie podstatné meno, číslovka a zámeno nestojí za svojím príslušným podstatným menom, ale naopak, podstatné meno stojí za príslušným prídavným menom, privlastňovacím podstatným menom, zámenom a číslovkou. Ako hovoríme: *pilný žiak, otcov brat, moja matka, päť žiakov, prvý chlapec,* tak musíme hovoriť aj: *Hviezdoslavova ulica, Kollárova ulica, Hlinkovo námestie, Cyrilometodejské námestie* (a nie „Námestie Cyrilo-Metodejské"), Štúrova ulica atď.

Mali teda najlepší úmysel, keď opravovali aj tieto chyby. Ale zle pochodili, lebo páni z obecnej rady ich poúčali, že obec veru

---

[1] Podrobnejšie o tom Štefan Tóbik v SR VIII, 156—157.

nemá na hocičo peňazí a že, keď tieto gramaticky nesprávne tabuľky obstály dosiaľ, budú dobré aj naďalej. Čuduj sa, svete! *Slovenská obec nemá peniaze (alebo nedá) na opravu svojich chybných pouličných tabúľ!* (Treba spomenúť, že mnohí, nie veľmi bohatí obchodníci a remeselníci vedeli, čo je ich národnou povinnosťou a svoju chybnú firemnú tabuľu opravili.)

A ešte niečo. Propagátori dobrej slovenčiny zašli aj do budov štátnych i neštátnych úradov, teda na miesta, kde je stále veľký nával obecenstva a kde správne písané vyhlášky a oznamy majú zvlášť veľkú dôležitosť. Ale o gramatiku a dobrú slovenčinu sa ani tu nik nestaral, ako to vidno z týchto tabuliek: „Úradne" hodiny „dopuľudnia" od 8 — 12, „odpoludnia" od 3 — 5 „hodine" (správne: Úradné hodiny predpoludním od 8.—12.[2], popoludní od 3.—5. hodiny.), „Fajčenie" zakázané (správne: Fajčiť zakázané), „Tu sa potvrďujú opisy" (správne: Ohodnoverňovanie odpisov) atď.

A najhoršie je, keď sa nájdu nesprávne nápisy ešte aj v školách. Škoda je z toho značná. Veď žiak, ktorý po celú hodinu počúva výklad o dobrých slovenských tvaroch, iste sa počuduje, keď číta na chodbe cez prestávku: „K telocvične" (správne: K telocvični), „Na dvôr" (správne: Na *dvor*), „Sklep" (správne: *Pivnica*), „Knižnica žiakovská" (správne: *Žiacka knižnica*), „Poval" (správne: *Povala*) atď.

Čo sú platné dlhé výklady učiteľov a profesorov, keď hocijaký zlý nápis vie zatlačiť všetky naučenia, získané na vyučovacích hodinách, a uvedie mysle žiakov do pochybnosti. Pamätajme, že zlý príklad si každý skôr zapamätá ako dobrý.

Máme teda mnoho príčin na opravovanie všetkého zlého vo svojej materinskej reči na akýchkoľvek tabuľkách. Očisťujme ju všade, ale naozaj správne, najmä keď nám úrady núkajú svoju pomocnú ruku.

Ale buďme potom dôslední! Keď úrad nariadi opravu tabule, nech aj dozerá, či ho poslúchli, lebo je mnoho tabúľ ešte neopravených.

---

[2] Po radovej číslovke mali by sme klásť body aj v tomto výraze, no v praxi ich vynechávame, podobne pri ustálených skratkách, napr. HG, SZ, SR, UHÚ ap. — *Red.*

Ján Holý:

MIESTO TZV. „MALÝCH SLOV" VO VETE.

V každom jazyku dopúšťa sa rozdiel medzi rečou hovorenou a písanou. Zatiaľ čo v reči hovorenej prepáčia sa odchýlky od spisovného jazyka, pravda, pokiaľ sa neprotivia jeho základným pravidlám, v písme nemožno ich prepáčiť, alebo dopustiť. Ide tu predovšetkým o slovosled. V hovorenej reči nemôžeme venovať slovosledu takú pozornosť ako v písme, pretože to nedovoľuje snaha o plynnosť našej reči. A keďže práve slovosled je základom zvučnosti slovenčiny, v písme načim klásť naň patričný dôraz.

Na tomto mieste nechcem rozvádzať základy nášho slovosledu, pretože tie sú zaiste vo všeobecnosti známe. Ide mi predovšetkým o miesto takzvaných „malých slov" vo vete, na ktoré v písme zabúdame, hoci práve tieto slová v náležitom umiestení vo vete dávajú slovenčine ľubozvučnosť a výraznosť. Názvu „malé slová" použil som podľa francúzštiny, kde pod názvom „petits mots" rozumejú sa príslovky *en, y* a iné slová, ktoré nebývajú vo vete na prízvučnom mieste. Priam tak v našom jazyku pod názvom „malé slová" treba rozumieť tvary zvratného zámena: *si, sa,* kratšie, neprízvučné tvary v zámenných dvojtvaroch *mi, ma, ti, ťa* a iné slová, ktoré samy v sebe nemajú charakteru prízvučnosti. Keďže spomenuté malé slová nemajú prízvukového charakteru, nemôžu byť vo vete na mieste vetného dôrazu.

Pri dôkladnejšom povšimnutí pozorujeme, že vetný dôraz (prízvuk) v každom jazyku vyvíja sa obyčajne v smysle slovného dôrazu. Ak hlavný slovný prízvuk je na prvej slabike, i vetný prízvuk charakterizuje začiatok myšlienkového celku (slovenčina, nemčina, taliančina). V inom prípade ak hlavný slovný prízvuk je na koncovej slabike, i vetný prízvuk smeruje ku koncu myšlienkového celku (napr. vo francúzštine). Taká tendencia platí aj v slovenčine. Hlavný prízvuk charakterizuje začiatok myšlienkového celku slovného i vetného.

V oznamovacom spôsobe hlavný vetný prízvuk je na začiatku rozvitého alebo rozšíreného vetného člena, na začiatku vety, teda i vety bočnej po čiarke alebo spojke a po slovách alebo výrazoch, ktoré sú vložené a stoja mimo vetnej myšlienky. Čiastky vety, ktoré majú svoj vlastný prízvuk (označený hrúbkou čiary), menujeme prízvukovými celkami.

Napr.

Roľník kosí.

Usilovný roľník / kosí trávu.

Za včasného rána / usilovný roľník / kosí trávu.

Otec kázali, / aby si nešiel.

Otec, / pravda, / nemohli odísť.

Kalinčiak, / ako sa hovorí, / veľmi rád žartoval.

Na miesta s vetným prízvukom neslobodno klásť malé slová. Tak chybný by bol slovosled:

Za včasného rána / *sa* ide kosiť.

Starý žobrák / *ťa* prosí / o kúsok chleba.

Len čo som dopovedal. / *si* si sadol.

Otec, / pravda, / *sa* museli vrátiť.

Kalinčiak, / ako sa hovorí, / *si* rád zažartoval.

Malé slová nemôžu začínať prízvukové celky. Môžu byť iba na druhom alebo ešte ďalšom mieste prízvukového celku. Náležitý bude teda takýto slovosled:

Za včasného rána / ide *sa* kosiť.

Starý žobrák / prosí *ťa* / o kúsok chleba.

Len čo som dopovedal, / sadol *si* si.

Otec, / pravda, / museli *sa* vrátiť.

Kalinčiak, / ako sa hovorí, / rád *si* zažartoval.

Ako vidíme, správnym slovosledom i v tomto prípade dosiahneme zvučnosti a výraznosti. Bolo by dobre, keby sa i takéto chyby opravovaly v našich knihách a novinách.

Dr. Ján V. Ormis:

EŠTE RAZ MIERA, MERADLO.

Môjho príspevku pod názvom *Miera, meradlo* (SR VIII, 104 a n.) povšimol si Fraňo Štefunko a reagoval naň pod tým istým nadpisom (SR VIII, 179—80). Štefunko ako akademický sochár správne poníma dôležitosť termínu „merítko" (resp. jeho slovenskej náhrady) pre technickú grafiku. Keď som pí-

sal svoj príspevok, vedel som veľmi dobre, že nesprávny termín „merítko" máme nielen na mapách, ale aj na plánoch, výkresoch, ale spomenul som mapy preto, lebo sú obecenstvu najznámejšie a s nimi prichádza najčastejšie do potyku.

Štefunko správne pripomína, že „merítko" na mapách značí *pomer* mapy ku skutočnej veľkosti zobrazovaného terénu, ale netreba zabúdať, že „merítko" malo i druhú funkciu, podľa neho sa m e r a l a („odpichovala") diaľka, prípadne sa vyratúvala plošná miera (toto skôr pri plánoch a výkresoch ako pri mapách). Neprehrešil som sa teda proti skutočnosti, keď som zdôraznil práve uvedenú funkciu „merítka" na mapách. Kto p r a k t i c k y potrebuje mapu, ten nehľadá na nej číslice, povedzme 1:200.000, ale všíma si, koľko činí jeden cm mapy v skutočnosti (v tomto prípade sú to dva km), a najmä hľadá na mape m i e r u, podľa ktorej si môže akúkoľvek vzdialenosť „odpichnúť" (ide tu nielen o priame, vzdušné čiary, ale i o krivky, zákruty železníc, ciest, riek atď.).

Miesto m i e r y ako náhrady za „merítko" Štefunko odporúča p o m e r. Na toto podotýkam, že slová m i e r a a „merítko" sú si bližšie ako slová „merítko" a p o m e r. O maďarčinu mi tak nejde, ale keď sa bohatá a vyspelá reč ako nemčina uspokojí s termínom M a s s t a b, nemožno týmto termínom argumentovať proti m i e r e vo význame „merítka". M i e r a, slovo bližšie ku chybnému „merítku", je i príhodnejšou náhradou ako navrhovaný p o m e r, ktorý okrem toho má už iné významy. Napr. p o m e r je vzťah priateľstva, nepriateľstva, lásky (manželský pomer). M i e r a má síce tiež niekoľkoraký význam, ale je to slovo ľudové (p o m e r je neľudové), bližšie nahrádzanému „merítku" ako p o m e r, aj obsahove lepšie zodpovie. Keď jej dáme význam doterajšieho „merítka" na mapách, plánoch a výkresoch, urobíme dobre s ktoréhokoľvek hľadiska.

Ondrej Polonec:

TERMINOLOGIA DETSKÝCH KOLÍSOK, SEDANÍ, STOJANOV A BEHÚĽOV NA SLOVENSKU.

Keďže dnešné vedecko-lingvistické snaženie viac, ako bolo tomu prv, horlí po pôvodnosti rečovej, je potrebné vyhľadávať tú rečovú pôvodnosť predovšetkým v názvoch predmetov ľudového pôvodu, vyskytujúcich sa na istom etnickom území. Tak zaujímať

nás budú názvy v nadpise uvedených hmotných predmetov detského sveta, rozšírených a bežne používaných na Slovensku.

Najprv si všimneme typy kolísok, ktoré v rozličnom názvosloví ľud odlišuje.

a) Visiace kolísky: najjednoduchším a najprimitívnejším typom detských kolísok sú *trávne plachty*, majúce na štyroch rohoch prišité z konopí alebo ľanu upletené *konce*, t. j. povrazy. Na tieto konce sa plachta zavesila, zaviazala na hradu. Niekde býva táto plachta zaviazaná na železných obručiach, pripevnených na hradách, zv. „karičky" (Ivánka pri Dunaji), alebo tiež na hrade bývajú upevnené drevené laty s vyrezávanými otvormi, zv. *uši* (Zborov nad Bystricou). Tieto *trávne plachty* ako visiace kolísky v severnej Trenčianskej (Zborov nad Bystricou) nazývajú sa *rohové kolísky*, a to preto, že bývajú zavesené najviac v rohu izby, aby neboly na prekážke izbenej priestrannosti. Inde zas, a to v Nitrianskej (Kľačany pri Hlohovci) nazývajú ich *popolnice*, azda preto, že sa v nich vynáša z pece popol.

Dokonalejším typom visiacich kolísok ako trávnych plachiet sú už doštené *sedane-kisnice*, sbité z dosák v rozličnej úprave a veľkosti. Pre ne sú názvy: v Gemeri *hinta* i *hintó*, na Pohroní (Poniky) *hojda*, v Novohrade (Breznička) *hajdóka*, na západnom Slovensku, ale i v Zemplíne: *visáca*, *višaca „kolébka"* — nesporne vplyv český zo slova *kolébati*. Ten istý názov popri označení *višaca koľiska* i *uhorna* používa sa i v Šariši (Olšov). Zas v Nitrianskej (Žitná) hovorí sa *plachtový belčov*, v Orave len *plachta* a na Myjave *na vrštak*.

b) Poľné kolísky: ďalším typom detských kolísok sú poľné kolísky, používané najmä na poli. Skladajú sa z troch hrubších palíc, nazývaných niekde *drúčky* (Krokova, Gemer), inde *taliga* (Revúčka, tiež Gemer), *žŕďky* (Polomka-Pohronie) a pod. Na túto trojnožku upevňuje sa zas trávna plachta, ktorú v Gemeri (Krokava) nazývajú *kolemba*, na Myjave *polka*, v Nitrianskej (Šuranky pri Nitre) *popolnica*, vo Spiši (Matiašovce) *húšťa*, v Gerlachove i *gastuch*, v Šariši *travňica*, v Záhorí (Gbely) a v okolí Trnavy (Siladice) *hintučka*, v sev. Trenčianskej *kolíbačka*, v Turzovke i *kolíebadla*, v Gemeri (České Brezovo) *hajdovka*, v Turci *hojda* i *hajda*, v Prievidzi *cajda*, v Šariši (Olšov) *kombała* a v Zemplíne (Ložín) *hojdanka na poľe*.

c) Izbené kolísky, zv. *belčovy*: dokonalejším typom predošlých sú kolísky izbené, zhotovené už napospol z dreva mäkkého

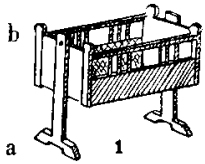

Podstavcová kolíska:

a) podstavec, b) čap.

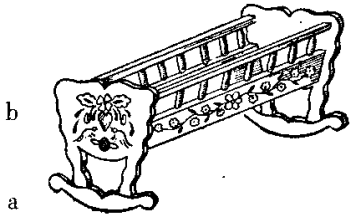

Podnožná kolíska:

a) podnoža, b) čelo.

i tvrdého a vyzdobené i maľbami a rezbami. Podľa tvaru delia sa na dva druhy. Jeden sú kolísky podstavcové, pri ktorých vlastná koliska leží na železných čapoch pevne skonštruovaného podstavca (obr. 1.), a druhý zas kolísky, upevnené na oblých podnožiach a tým sa otáča celá kolíska. (Obr. 2.) Tieto kolísky majú *podnože*, kým tamtie *podstavce*. Ináč názvy častí vlastnej kolisky sú všeobecne rozšírené: na podnožiach sú *čelá* a k nim zboku priliehajúce *bočnice*. V Tekove nazývajú čelá *hlávik*, bočnice *drabinky*. Pre oba typy týchto kolísok sú vo všeobecnosti na celom Slovensku termíny *kolíska, belčov* i *bielčov*. Popri tomto pomenovaní používajú sa i rozličné lokálne dialektické názvy. Tak na západnom Slovensku, najmä však v Záhorí je vžité slovo *kolébka*, v Horvatskom Gróbe *žipka*, v okoli Trnavy *hintačka*, v Trenčianskej *kolíbačka*. Na celom strednom Slovensku sa napospol používa slova *belčov* i *bielčov*. Na východnom Slovensku, ako vo Spiši (Gerlachovka) *humpla i postielka*, v Zemplíne (Huncovce) *ringovka* i *chyžna koľiska*, v Stropkove *durkaca koľiska*. Zdá sa, že vo všeobecnosti názov *belčov* platí pre kolísky podnožné-labilné, kým slova *kolíska* užíva sa viac na podstavcové, stabilné.

Detské predmetné pomôcky na sedenie, státie a chodenie.

Ku kolískam uvedených druhov a zmienených názvov organicky zapadajú i ostatné predmetné pomôcky detského sveta, ako *sedane, stojany* a *behúle*, ktorých ľudové názvoslovie sa taktiež líši kraj od kraja.

a) Sedane: bývajú to obyčajne z dosák sbité detské pomôcky, na ktorých sa učia deti sedieť. Popri bežne používanom označení týchto pomôcok slovom *sedaňa* používa sa v Trenčianskej názvu *sedalnica*, v Orave (Dlhá nad Oravou) a vo Spiši (Gerlachovo) *sedán*, na západnom Slovensku (Stará Turá) a v Gemeri (Re-

vúčka) *sedalka*, na Pohroní (Polomka) *sedalnička*, tamtiež (Dúbravica) *sedán*, v Šariši (Ptáčkovce, Veľký Ruskov) a v Zemplíne (Kladzany) *šidanka* i *šidanda*.

b) S t o j a n y: sú zas predmety, ktoré slúžia k tomu, aby učily deti stáť. Najjednoduchším typom takéhoto stojana býva obyčajný stolec, na str. Slovensku všeobecne zv. „štokerlík", v Nitrianskej (Veľké Janíkovce) „štokŕľa". Používa sa ho tak, že sa stolec obráti a dieťa sa pridržiava o priečky, ktoré upevňujú spodok stolčeka. Jeho najbežnejším a najrozšírenejším názvom je *stojan*. Sú však i dialektické úchylky. V Záhorí užíva sa slova *stojan*, v okolí Trnavy *stoják*, v Šariši (Veľký Ruskov), v Zemplíne (Kladzany) popri *stojan* používa sa i názvu *stojanka*.

c) B e h ú l e. Napokon sú to predmetné pomôcky, pomocou ktorých sa učia deti behať. Sú to v podstate stojany, na spodku opatrené kolieskami. Popri bežne používanom slove *behúľ* používa sa v Nitrianskej (Dvorníky pri Hlohovci, Veľké Janíkovce) názvu *bežník* i *behúň* a na Starej Turej *behoň;* v Honte je to *stolček na chodenie* a na východnom Slovensku (Belá nad Cirochou) *vozík* a najnovšie *„bicykeľ"*.

Starším typom behúľov povyše opísaného typu sú behúle, skladajúce sa z tyče, *drúčka*, siahajúceho od zeme po povalu a tam tak i upevneného. Tieto drúčky majú vo výške asi 40 cm upevnenú drevenú priečku s lieskovým obojkom (obr. 3). Behúle tohto typu nazývajú na Pohroní (Dúbravica) *krútadlá*, v Gemeri (Krokava) i *kružidlo*.

Toľkoto bolo možné podať o názvosloví detských pomôcok predmetných na Slovensku, pokiaľ to dovoľoval dotazníkový materiál, ktorý p. učitelia z uvádzaných miest boli mi ochotní sosbierať.

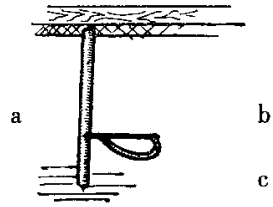

Krútadlo:
a) drúčik, b) priečka, c) húžva.

Štefan Sobolovský:

FONETICKÝ ROZBOR LATERÁLNYCH KONSONANTOV l, ľ A PALATALIZOVANÉHO ŕ.

Článok Vlada Uhlára „Slovenské ľ", uverejnený v lanskej SR (roč. VIII., str. 204—211), dal mi podnet napísať túto fonetickú úvahu. Autor článku hneď na začiatku poznamenáva, že sa nezaoberá pôvodom mäkkého *ľ*, ani jeho výslovnosťou, ani jeho rozšírením v slovenských nárečiach. Upozorňuje nás na zanedbávanie *ľ* vo výslovnosti v spisovnej hovorenej reči. Vyčíta hlavne učiteľom a profesorom, že sa náležite nestarajú o správnu výslovnosť tejto hodnotnej slovenskej hlásky na školách. Príčiny vraj sú rozličné: jedni tvrdia, že výslovnosť *ľ* je ťažká, iní zasa namietajú, že naučená výslovnosť *ľ* je neprirodzená, strojená.

Tieto a podobné námietky a výčitky môžu sa dopodrobna vyvrátiť. Veď žiak, ktorý prišiel do strednej školy z niektorého nárečového kraja, kde je napr. výslovnosť tvrdá, nemá ani palatálnych *ť, ď, ň*, ba často sa odlišuje jeho nárečie viac-menej nielen so stanoviska výslovnostného od spisovného hovoru (strednej slovenčiny), ale aj s hľadiska iných hlások a ich umiestenia v štruktúre slova a vety. Keď hlásku *ľ* považujú za ťažko vysloviteľnú, ktorá má svoju etymologickú dejinnú minulosť a je starou súčiastkou artikulačnej bázy slovenčiny, ako sa môže potom žiak naučiť vyslovovať celkom cudzie hlásky iných reči, ktorým sa v školách vyučuje. To je už vždy tak: Čomu dokonale nerozumieme, čo neleží zrejme pred nami, nevšímame si a nájdeme si všelijaké výhovorky. A tak je to aj s naším palatálnym mäkkým *ľ* a s palatalizovaným *ŕ*. Makateľnosť výslovnosti žiada, aby sme čo najdokonalejšie poznali teoretickú a praktickú fonetiku, prípadne aj fonológiu. A tu sme pri koreni príčiny ľahostajnosti, z ktorej vyplýva i zanedbávanie hlásky *ľ* a *li, le*; nemáme dostatočnej znalosti o teoretickej a praktickej fonetike a fonológii, nemáme pozitívneho základu, na ktorý by sme mohli stavať slovenskú ortoepiu čiže náuku o správnej slovenskej výslovnosti. Nenájdeme tento dôležitý predmet ani na učiteľských akadémiách. Ministerstvo školstva a národnej osvety vypisuje odmeny pre žiakov stredných škôl a učiteľských akadémií, ktorí vynikli v pestovaní slovenčiny v písme a hovore. Pre písmo máme rozličné učebnice a vedecké knihy, ale živé slovo okrem niekoľkých gramatických a pravopisných vzorcov nemá nijakých potrebných prameňov, podľa ktorých by mohlo byť pestované. Nepostačí, aby bol učiteľ a profesor dokonalým vzorom spisovného hovoru, ale je žiadúce, aby

vedel tento vzor ľahko vliať, presadiť aj do úst svojich žiakov. Bez pomoci fonetiky, najmä praktickej, nevypestuje správnu výslovnosť u svojich žiakov, alebo keď aj, tak toho dosiahne veľmi ťažko alebo len náhodile. Výslovnosť treba nacvičovať a porovnávať vždy s pravopisom. Žiak potrebuje chybu nielen počuť, ale aj vidieť a cítiť. Vidieť a cítiť správnu polohu a pohyb ústrojov reči a prípadné chybné vyslovovanie, artikulovanie tej-onej hlásky, teda diagnózu chybne vyslovovanej hlásky alebo jej chybné spájanie v celky, a toto vedomé kontrolovanie správnej výslovnosti musí trvať tak dlho, kým sa správne vyslovovanie tej hlásky nezmechanizuje, t. j. neprejde do krvi žiaka.

ROZDELENIE JAZYKA A PODNEBIA PODĽA ARTIKULAČNÝCH MIEST.

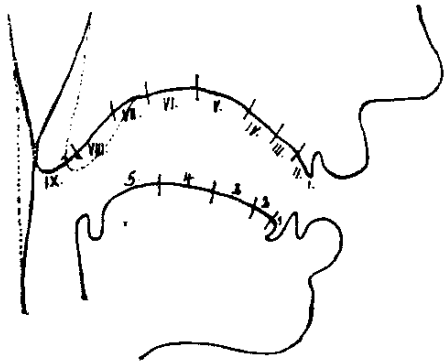

Jazyk:

1. apex
2. corona (frons)
3. praedorsum
4. mediodorsum
5. postdorsum

} chrbát jazyka

Podnebie dutiny ústnej:

I. Interdentálny priestor
II. Postdentálny priestor
III. Alveolárny priestor
IV. Postalveolárny priestor
V. Praepalatalis anterior
VI. Praepalatalis posterior
VII. Mediopalatálny priestor
VIII. Postpalatálny priestor
IX. Uvulárny priestor

} palatum durum
} velum
} palatálny priestor

Učiteľ, profesor musí ustáliť chybu sám na sebe, vlastnými ústrojmi reči. Nech vyslovuje hlásku tak, ako ju vyslovuje žiak, potom nech porovná chybné pohyby a polohy ústrojov reči so správnymi pohybmi a polohami normálnej hlásky a len potom môže opravovať chybné výslovnosti žiaka.

Nemáme vždy poruke tzv. inštrumentálnu, experimentálnu fonetiku a jej laboratóriá, kde môžeme presne ustáliť správnosť alebo nesprávnosť výslovnosti. Nemôžeme sa vždy opierať len o sluch, o zvukový dojem hlásky alebo súvislého hovoru. Priberieme na pomoc aj optiku a pocit pohybu a polohy ústrojov reči pri artikulovaní. Napr. môžeme pocítiť pohyb jazyka a jeho polohu pri tvorení stredného *l*, pri tvorení ktorého predná, koronálna čiastka jazyka oprie sa o ďasno, kým chrbát jazyka je voľný. Pri *ľ* cítime pohyby chrbta jazyka k podnebiu a jeho pritlačenie o prednú a strednú čiastku podnebia. Keď šuškanou artikuláciou tvoríme *l, ľ*, môžeme pocítiť na lícach aj bokové prúdenie artikulačného výdychu, ako aj to, či sú bokové úžiny pri *l, ľ* rovnaké, alebo jedna väčšia a druhá menšia. Bokové úžiny pri *l* sú bližšie k otvoru dutiny ústnej, pri *ľ* sú od neho vzdialenejšie; sú v strede dutiny ústnej. Pravda, inak je to pri izolovanom hlase a inak pri hlase v slovnej alebo vo vetnej štruktúre. Artikulačné miesto konsonantov, teda aj *l, ľ*, posunie sa buď viac k zadnej sérii hlások, alebo k sérii prednej; napr. *l* v slove *tlak* tvoríme dentálne alebo interdentálne, kým izolované tvoríme na ďasnách, alveolách. V skupine *lk, ľk, lg, ľg* tvoríme ho na postalveole. Preto posunutím artikulačného miesta na predok dutiny ústnej znie *ľ* polomäkko; palatogram *ľ*, to jest dotyk chrbta jazyka je užší, než keď tvoríme *ľ* viac v zadnej sérii hlások. Čím je väčší dotyk chrbta jazyka na podnebí, tým je väčší palatogram a mäkšie *ľ*.

Autor článku spomína, že tzv. „tvrdáci" vysmievali sa z mäkkej výslovnosti *ľ* v škole, považovali ju za lalotanie. Takýmto výčinom ľahko predídeme, keď výslovnosť mäkkého *ľ* berieme vážne. Vysmievať sa spisovnému jazyku znamená podceňovať svoj rod, svoju národnosť. V prvých časoch prievratu bolo to ešte možné.

Dnes hodnotíme reč nielen so stanoviska významového a obsahového, ale aj zvukového. Slovenčina je ľubozvučná, preto treba nám poznať tie hodnoty, ktoré sú základom ľubozvuku, a to ešte svojského. Kto by chcel vyobcovať zo slovenčiny hociktorý zvučný hlas, škodil by jej ľubozvučnosti. Autor článku píše na strane 204: „Keď kedysi Ľud. Novák navrhol po príklade Štúrovej slovenčiny, ktorá *ľ* nepoznala, odstrániť *ľ* z pravopisu, narazil na pochopiteľný odpor."

Tzv. estetických dôvodov, ktoré vznikly v antickej rečovej kultúre, chopil sa aj Ľudovít Štúr. O ňom píše Dr. Ján Stanislav v diele „Liptovské nárečia" na str. 202: „Zaujímavé je, že uvedené ‚estetické' dôvody viedly Štúra k tomu, že palatálne *ľ* nezaviedol do svojho spisovného jazyka. V Nauke reči slovenskej (Bratislava 1846) o *ľ* vyjadruje sa na dvoch miestach: na str. 15 a 101—102; na druhom mieste píše doslovne: „Mekkuo „*ľ*" len u daktorích a málo Slovákov je v običaji a už aj tam pomalí zakapáva, odkjal, ako aj preto, že je zvuk pre svoju velkú rozťeklosť ňepríjemní a ďeťinskí v čistej Slovenčine lepšje, keď sa viňehá." Hoci Štúr založil svoj pravopis na nárečí zvolensko-turčiansko-liptovskom, kde sa mäkké *ľ* uplatňovalo vo výslovnosti, ale on a jeho reč bola viac západniarska ako stredná, nemohol mať vo svojej artikulačnej báze správne vyvinuté a upevnené palatálne *ľ*. Keďže svoj materiál pre spisovný jazyk slovenský sbieral z reči ľudovej, nemohol podať nesprávny úsudok o *ľ*, a keď podal, všímal si nielen výslovnosť pospolitého ľudu a jeho nárečí, ale aj ľudí inteligentných, ktorí schválne nevyslovovali *ľ*, lebo ho považovali za sedliacke, ľudové a *detinské*, ktoré vraj nepatrí do úst pánskych. Áno, bolo to tak u nás za časov Štúrových i pred nimi a mnohí sa chcú vrátiť ešte i teraz zpät do kasty pánov. Chcú silou-mocou popánšťovať slovenčinu a znehodnocovať ľudovú reč, ktorej jadro je najzdravšie a ktoré treba zušľachťovať.

Vlna popánšťovania reči národa zasiahla kedysi i francúzštinu. Vymietli z reči jazykové, zvučné *r* a nahradili ho menejcenným a slabozvučným uvulárnym *r*. To neboly dôvody estetické, ale dôvody magnátske; chceli, aby sa reč vyššej kasty koľko-toľko líšila od reči pospolitého ľudu.

Keď skúmame naše mäkké *ľ* a palatalizované *li, le*, nikde nenájdeme neestetickosti ani v jeho zvuku, ani v artikulácii, ba počujeme v jeho zvuku len lahodnosť, ktorá vplýva svojou variáciou na tvrdosť zvuku iných hlasov a zjemňuje ich harmóniu. Takto sa stretáva v hovorovej reči mäkkosť s tvrdosťou, dur a mol. Nemôžeme odsudzovať Štúra pre jeho mienku o mäkkom *ľ*, veď jazykoveda v tých časoch okrem antických rečí a reči sanskrtskej bola v začiatkoch, fonetické zásady boly roztrúsené vo filozofii a filologii. Prvú vedeckú fonetiku sostavil Ernest Brücke, univ. prof. vo Viedni, r. 1858. Len potom sa začali zaoberať fonetikou živej reči, pomaly a postupne. Ale ako každá veda má svojich zastancov, rozširovateľov, má aj neprajníkov a hamovateľov, tak mala a má aj fonetika

jedných i druhých. Neschvaľujeme návrhy niektorých našich jazykovedcov, ktorí sú oboznámení so zásadami fonetiky a chceli vyobcovať zo slovenčiny palatálne mäkké *ľ*. Neuvedomili si, že zánik hociktorej zvučnej hlásky ožobračuje zvukovú krásu slovenčiny. To platí aj pre hlásku *ľ*. Čím viacej tónov a tónových šumov má reč a čím sú tieto rovnomernejšie rozložené v štruktúre slova a vety, tým je hovor melodickejším. Pravda, každý národ svoju reč považuje za najkrajšiu, no s hľadiska vyššieho rozoznávame reči zvučné, ľubozvučné, hudobné a reči tupé, menej zvučné a pod. Nielen my, Slováci, ale aj cudzinci pokladajú slovenčinu za reč ľubozvučnú. Stupeň ľubozvučnosti reči prejavuje sa najzrejmejšie v ľudových piesňach a tie sú u nás ľubozvučné. Popánšťovanie hovoru ukázalo sa aj v maďarčine, kde mäkké *ľ*, ktoré sa kedysi v tejto reči uplatňovalo, zaniklo v spisovnom hovore. Hlásku nahradili palatálnym spiránsom *j*, alebo polosamohláskovým, konsonantickým *i*, teda hláskou so zvukového hľadiska menejcennou (*király-király, folyó-folyó, lyuk-juk* a pod.) a *ľ* (*ly*) uplatňuje sa len v pravopise ako grafický znak. Ináč v ľudovej reči je časté, najmä v reči Polovcov (Palócok) a ukazuje na slovenský pôvod. I z francúzštiny vymietli mäkké *ľ* z tých istých príčin ako jazykové, zvučné *r*. Keby palatálne mäkké *ľ* rušilo zvukovú melodičnosť alebo estetickosť artikulácie, pravdepodobne boly by ho zrušily aj iné národy. No vidíme, že *ľ* sa uplatňuje v plnej miere v reči španielskej, portugalskej, talianskej atď., o ktorých vieme, že sú to reči ľubozvučné a hudobné.

Základom každej reči spisovnej bolo nejaké nárečie, a to nárečie širšej oblasti s bohatým slovníkom a jemnou zvukovou štruktúrou. U nás bola to stredná slovenčina. Každá hovorená reč je složkou ohromného množstva hovorov. Kolektívum týchto hovorov je reč národa. Rozdiely, ktoré sa vyskytujú v nárečiach jednotlivcov, alebo v nárečiach, vyrovnáva, *usmerňuje v jednotný spoločný celok spisovná reč* a určuje spoločné zásady, *normy* pre pravidlá spisovnej reči grafickej a pre ortoepiu. Ale spisovná reč nesmie sa úplne izolovať od svojho pôvodu — od ľudovej reči, aby nebola priveľmi konzervatívna, stuhnutá a nepružná. Musí zavše čerpať z ľudovej reči a nárečí. Tu máme na mysli aj mäkké *ľ*, ktoré ľudová reč cez storočia zachovala. Pôvod tejto hlásky súvisí s rečou sanskrtskou, z ktorej sa kedysi utvorila aj staroslovančina, z nej staroslovenčina a slovenčina. V sanskrte nájdeme tzv. kakuminálne čiže cerebrálne *l*, tvorené koronálnou časťou jazyka v strede podnebia. Posunutím chrbta jazyka dopredu dutiny ústnej utvorilo sa časom v slovenskej reči palatálne *ľ*, ktoré ostalo na kakumene podnebia.

Zmena je len vo funkcii jazyka: pri *ľ* úlohu tvorenia hlásky prevzal chrbát jazyka, kdežto pri cerebrálnej hláske *l* túto úlohu koná koronálna časť jazyka.

Tvorením palatálneho *ľ* zapodieva sa kniha „Základy spisovné výslovnosti slovenské a srovnání s výslovností českou" od Dr. Bohuslava Hálu, vydaná r. 1929 v Prahe. Dr. Hála popisuje slovenské hlásky na základe svojho pozorovania a určovania tzv. experimentálnou (inštrumentálnou) fonetikou. Osoby, ktorých výslovnosť skúmal, boli Slováci z Turca, Liptova, všetci inteligenti, teda školení ľudia, u ktorých predpokladal správnu spisovnú hovorovú reč, kým ľudovú reč vôbec neskúmal. Každú vyslovenú slovenskú hlásku porovnával s výslovnosťou pražskou. Prečo práve len s pražskou, toho príčinu neudáva.* Každý fonetik, fonolog vie dobre, že hovorená reč veľkomesta nemôže byť vždy vzorom ortoepii, lebo tam je najväčšia miešanina výslovností. Svoje stanovisko a voľbu pražského nárečia pre základ vysvetľuje a obhajuje v článku „O správné výslovnosti", uverejnenom v „Revue", časopise, venovanom otázkam vzdelania, výchovy a soc. starostlivosti o hluchonemých (č. 7—8, r. 1941, str. 100), kde hovorí: „Město Praha odedávna bylo národním i kulturním střediskem všech Čechů, bylo sídlem státní správy a má také svou dosti dlouhou tradici společenskou, divadelní i školskou . . ." Preto je vraj pražská výslovnosť vzorom spisovnej, kultúrnej reči českej. Ďalej uznáva, že „pražská mluva" sa líši veľmi od „mluvy" spisovnej, ale podotýka, že tu musíme rozlišovať spisovnú reč od jej výslovnosti. Spisovná „mluva" čiže jazyk neopiera sa prirodzene o „mluvu pražskú", i keď boly časy, keď sa obidva tieto spôsoby hovoru kryly. Nuž čudné obhajovanie, divné, že Česi majú spisovný jazyk, ktorý podľa Hálu nie je vzorom pražskej výslovnosti. Nás zaujíma toto všetko preto, lebo Hála pri porovnávaní slovenčiny a češtiny vzal za vzor práve tú pražskú výslovnosť, ktorá nie je vzorom ani spisovnej češtiny! Nie menej zaujímavá je aj tá časť článku Hálu, v ktorej hovorí, že sa treba čo najrozhodnejšie postaviť proti snahám, ktoré sa v posledných časoch usilujú uplatniť v spisovnej češtine druhý vzor, tzv. „moravský varient", podľa brnenskej výslovnosti. Objavenie sa tohoto „varientu" najlepšie dokazuje, že reč Moravanov sa značne líši od češtiny a že je oveľa bližšia slovenčine, ktorej časťou kedysi bola . . . **(Pokračovanie.)**

* Možno zato vybral si ju za vzor, že bol pražským rodákom a o pražskej výslovnosti bol už napísal štúdiu podľa vlastnej výslovnosti. — *Red.*

Anton Jánošík:

NÁVRHY NA ZMENU ÚRADNÉHO NÁZVU OBCE.

Z novín sa dozvedáme, že Ministerstvo vnútra ide vydať opravený menoslov obcí. Na menách obcí a miest má záujem predovšetkým slovenská lingvistika, lebo pôvodný tvar obce je neraz vzácnym dokladom pre ten-oný jazykový zjav, pravda, aj pre históriu obce, keďže ním neraz dá sa určiť pôvod osady, nielen čo sa týka jej vlastného vzniku, to jest jej počiatku, ale aj času, prípadne časového rozdielu vzniku v okolí susedných osád. Najmä pre toto ide lingvistom o zachovanie pôvodného tvaru mena osady, nakoľko je to len možné, a nie ho prepisovať do tvaru spisovnej reči. Ani v Čechách nemenili názov mesta *Turnov*, hoci bolo jasné, že je tu kmeň bez vkladného *-u-*: *trn.*

Čierna Lihota, úradne *Čierna Lehota.* — Ide tu o podhorskú dedinku v bánovskom okrese, ktorá je úradne vedená *Čierna Lehota.* Jej občania ju volajú *Čierna Lihota;* na bližšom okolí sú *Hloty* (úr. *Lehota*) : *Petrova Lehota* (nár. *Patrová Hlota*), *Mníchova Lehota* (nár. *Mňíchová Hlota*) a *Bobotská Lehota,* v nárečí iba *Hlota* — bez prívlastku. Tvar *Hlota* vznikol prešmyknutím z tvaru **Lhota* (porov. SR VII, 287).

Tvary *Lihota* a *Lehota* (jej nárečový tvar *Hlota*) majú veľký význam pre štúdium slovenského hláskoslovia, najmä pre historické štúdium reči; v prvom prípade ide o vkladné *-i-* v skupine *lh-* po zániku ь v pôvodnom koreni *lьg-* a v druhom o vokalizovanie nepárneho silného jeru, ktorý sa dostal do prízvučnej polohy (Bartek, Príspevok k dejinám slovenčiny, 27n.).

(Pokračovanie.)

Jozef Vavro:

NÁREČOVÉ SLOVÁ A VÝRAZY.

Prievidza:

***ažgraba*, nepodarenec (nádavka):** *Ňiž ňeposlúchňe, taká ažgraba!*

***babka*, *na babku*, šatka na tyle uviazaná:** *uviazať si ručňík na babku.*

***bacnuť (sa)*, spadnúť, udrieť, hodiť sa:** *Ňebacňi mi ďieťa moje! Meďveď ho bacoų dlabou po hlave. Skoro sa od jedu o zem bacoų.*

***bakuľa*, hrubá palica s ohnutou rukoväťou.**

***baťina*, hrubá palica, napochytre odťatá:** *Ub'oų ho poriadnoų baťinoų, ďių dušu ňevipusťoų.*

***baláchať, robiť balách*, plašiť, šíriť plané zvesti pre nič za nič:** *Žďi balácha šeľičo... Hňeď robí zo šetkého balách*; *nabalácha ť: Nabaláchaų ho, že mu dobre zaplaťí, a potom mu ňiž ňedaų. Toľko toho nabaláchaľi, a ňebolo to praųda!*

bandžať, posmrdkávať: *Bandži tu voľačo, isťe mľieko vikipälo.*

baranček pásť, dolu bruchom ležať (o dieťati).

bľaboť, mlandravá vára alebo mäso napr. z veľmi mladého teliatka: *To je ľen taká bľaboť. Navarila ím voľákej bľaboťi.*

bľbáki, okále (hrubo povedané): *Čo vipľešťuješ na mňa té bľbáki?!*

brbrať, *brbotať*, *brbrák*, škamrať, nesrozumiteľne hovoriť: *Čo zaz brboce ten brbrák?*

brečka, nevkusná kaša, slivkový lekvár v začiatočnom štádiu varenia.

bunkoš, palica s hrčou miesto rukoviatky, tiež hra v karty („lórka").

cabaj, dospievajúci chlapec veľkého vzrastu: *Takí cabaj(-isko), a ňiž ňerobí!*

cajda, kolíska z koncovej plachty, zavesená na poli alebo v izbe.

cecúľ, maznáčik, mamičkin miláčik.

cicuor, hlúpy chlap (nádavka).

cobŕňať, nepozorne liať, nesporiť pri nalievaní: *Ňecobŕňaj, už_e plná mierka* (páleného). *Vicobŕňau šetku buorovičku.*

cvongeľ, ciageľ, tiež menšie dieťa, ktoré stále sliedi za pätami väčšieho.

cvongľuvať, za niekým neodbytne sliediť.

čanta, ruka (drsne povedané): *Ňebabri, ľebo dostaňeš po čaťe!*

čiapať, *vi-*, biť poza uši.

čapcuvať, *vi-*, biť poza uši.

dať, ubiť, potrestať: *Šak ťi ja dám, keď sa vráťiš! dať na fiškáľa, fiškáľovi*, žalovať; *dať sa do vlasou, do bitki.*

dengľavý, slabý, neduživý.

docengať sa, opiť sa.

dohárať, hroziť nebezpečenstvom, koncom: *Keď mu dohárało, išiou doktorovi!*

dokiepiť sa, dojesť sa, prísť nečakane, nevítane: *Ale sa poriadňe dokiep'ou tí_haluškou! Dokiep'ou sa nám o pou noci.*

dom na vihnaňisku, von z obce, osamote postavený.

dorantať, poraniť, napr. strom: *Hintá plánka je celá dorantaná.*

došťenák, voz, ktorého trup je z dosák pevne sbitý (na rozdiel od záložkového voza; pozri *záložky*).

drúľať, hlasno piť z plechového hrnca, napr. kávu: *Vidrúľau mi šetku kávu.*

džugať, *džugnuť*, bodať bodnúť: *Džugou do osieho hňiezda.*

eľement, čert, ďas: *Ba ešťe kieho eľementa!*

fercuvať, stehovať: *Najpru šati ľen sfercuvala.*

fidľikať, zle hrať, napr. na husliach.

fifik, figliar, prefíkaný človek.

frajnárka, predavačka zeleniny.

franfor, -ec, -ík, márny kus: *Rostrhau kabád na franfor. Ľen franforce s ňeho ostaľi. Ag ho miká, tag ho miká za ten kúšťek franforíka...* (z rečí betlehemcov).

frcľena, fifiena, fintivé dievča.

frčať, lietať na všetky strany, tiež bežať: *Keď ťi brúna kresaľi, aš tak trieski frčaľi. Rozbehou sa a frčau o sto šez_až domou.*

frčka, úder ukazovákom, uvoľneným zpoza pridržiavajúceho ho palca: *Dau mu zo špásu frčku do hlavi.*

frčki si hádzať, znevažujúco s niekým zaobchádzať: *Ona si s ňim ľen tak frčki hádže.*

frfrať, *frfotať*, *frfot*, dudrať, dudranie: *Frfoce aňi kaša v hrnci. Furt frfre.*

fuki robiť, nadúvať sa od jedu, hnevať sa: *Ňeviem, prečo zaz robí fuki. Aňi fuka ňemať* (o peniazoch).

fumiguvať, ignorovať: *Ot_tích čiaz ho fumigujem.*

garazdi robiť, neplechy robiť: *Ňerop šeťake garazdi!*

gebuľa, čo sa nedá zjesť, tiež plod jedovatej lesnej rastliny: *Bola to taká gebuľa, ňemohoų son_to zesť.*

gebuzina, nechutná miešanina jedál: *Dala mu jes šeľiakej gebuzini.*

gepeľ, mláťací stroj, ťahaný koňmi, idúcimi dokola: *Mláťiľi na gepli.*

gľama, odutá papuľa, človek zbytočne mrzko papuľujúci: *Ale mu tá gľama chodi! Nehubuj, ti gľama!*

gramľa, skoba.

gudža, guča (č. boule): *Ovaľoų ho po hlave, hňeď mu gudža navrela.*

hajka, belčov.

hákľivi, chúlostivý, nedotklivý: *Jaj, šak si ľen hákľivi! To je veru hákľivá vec.*

haľabaľa, bez poriadku: *Robí to šetko ľen tag haľabaľa.*

halabuch, vetroplach, nespoľahlivý, vrtkavý, pochabý človek: *Škoda straťiť slovo s takím halabuchom.*

harmataňec, výprask: *Poslúchňi, ľebo veru buďe harmataňec.*

haruvať si, nedožičiť si: *Haruje si pre seba jeden šesťák...*

hataľa, malá vodná priehrada z kamenia alebo aj z blata: *Ďeťi robja hataľe a lapaju ribi.*

hlajiť, chodením a hovorením pri približovaní sa zapríčiňovať nejasné zvukové dojmy: *Voľagdo vonku hlají; možno, že to už oňi idu.*

hočka, hočkať sa, hojdačka, hojdať sa.

holoťina. čistina, tiež chudobná dievčina (posmešne): *Zrazu son na tej holoťiňe zbadaų srnu... Taká holoťina a vidáva sa za fiškáľa!*

hompora, chrasty, (nádavka), odporný človek: *Zas to zľe sprav'oų, hompora. Takųo je ňeposlušnųo, hompora.*

hončiť (sa), naháňať (sa): *Ďeťi sa hončiľi po dvore.*

hrípať, hlasno hrýzť, napr. koštiaľ, jablko, uhorku, kaleráb a pod.

chantať (sa), náhliť sa.

chantaľa, kto sa dlho chystáva: *Čo sa toľko chance, taki chantaľa?!*

chantaňina, chystanie, náhlenie: *Bola veľká chantaňina, keď išťi na ten vľet.*

chrjapa, huba (drsne): *Daj si pozor, abi si ňedostaų po chrjape!*

chrjašť, suchotinár, nepodarený človek: *Ti chrjašť, čo sa ešťe aj ti ohlasuješ?*

chronta, -oš, -ák, (nádavka) pliaga, huncút: *Ale udi voľaďe, ti chronta! Taki chrontož naňižhodni! Ti chronták chrontácki!*

chruňo, sprosták: *To je taki chruňo, aňi slova ňevje povedať.*

chvachol, pokrčená hrča voľačoho: *Viťjahoų z vrecka chvachol stokorunákoų.*

ihránka, hračka.

ísť: Išjoų s kože viskočiť, keď to počuų.

kapľa, -ľinka, troška: *Aňi kapľe mľieka ňemáme doma. Daj mi kapľinku tej slaňini!*

kekiňa, hlava (hrubo povedané): *daď voľakomu po kekiňi, abi boų ťicho.*

kjaňica, hlava (drsne povedané), tiež kyjanica: *Jednostajňe ma boľí tá kjaňica.*

kjanta, hlava (drsne): *Ťa udrem po kjanťe, hňeď buďe po ťebe!*

kicnuť; trošku frknúť, napr. smotany alebo lekváru: *Cukráž mu kicoų trošku smatanki na cukrovųo.*

kjepiť sa, pratať sa, zmiznúť: *Kjep sa mi oťiaľto! od-kjepiť sa*, zmiznúť; *okjepiť sa*, obriadiť sa, očistiť sa: *Ňevje sa rjadňe okjepiť; skjepiť sa*, spadnúť (drsne povedané): *Skjep'oų sa zo stoľički.*

kinuvať, nesporivo míňať, rozhadzovať, mrhať: *Ňekinuj tú masť!*

kiptaví, kipták, kiptaňa, komu chýba kus ruky, neobratný chlap, žena: *Šetko jej z ruki padá, kiptaňi kiptavej!* (Pokračovanie.)

cítiť (sa) a čuť (sa). — Medzi slová prevzaté z cirkevnej reči českej patrí aj *cítiť (sa).* Zaň by sme mali mať v slovenčine **cútiť sa,* ako ukazuje cirkevnoslov. tvar *štutiti* (*št* dáva *c,* napr. *sviešta* = *svieca*), no niet ho a v ľudovej reči sa užíva v tomto význame *čuť sa.* Do východných nárečí (Šariš) sloveso *cítiť (sa)* vonkoncom nepreniklo, na západe hej. Sloveso domáceho pôvodu *čuť (sa)* vo význame *cítiť sa* je dobre známe okrem slovenského východu aj v stredných nárečiach, najmä v niektorých výrazoch (Čo si to porobil? — *Čo sa nečuješ?*) a dostalo sa v tomto význame aj do literatúry, napr.: — Ale *sa* zdravý *čujem!* — (Taj. VI², 90), Robia si ľudia zo sveta — vlasť (doma *sa čujú* všade) (X², 143), keby *čuli* zárobok, všetci by sa hrnuli (Kuk. XIV, 57) atď. Slováci z východu môžu smelo všade (v reči a písme) užívať svojho *čuť sa* a netreba im ho zamieňať literárnym slovom — synonymom *cítiť sa,* pravda, pokiaľ by nevzniklo nejaké nedorozumenie, najmä vo vedeckom vyjadrovaní.

bezo stopy = *bez stopy.* — V istej historickej knihe, ktorá vyšla toť nedávno, čítame dôsledne predložkový výraz „bezo stopy". Ide tu zrejme o vplyv českého výrazu *beze stopy* s vokalizovaným *e,* ktoré je v češtine časté pri predložke *bez,* napr.: *beze smyslů, beze strachu, beze všeho* ap. Naproti tomu v slovenčine býva holá predložka *bez: bez smyslov, bez strachu, bez všetkého* atď. Vokalizácia pri predložke *bez* vyskytuje sa len pri osobnom zámene 1. osoby *ja: bezo mňa.* Tu treba sa vrátiť k jazykovému systému slovenskej ľudovej reči, kde je tendencia: *bez* —, ale *bezo mňa.* V tejto veci treba sa obrátiť jazykovým citom a či citom pre správnosť na ľudový úzus, to jest systém slovenskej reči, ktorý nás tu naučí jazykovému citu čisto slovenskému.

byť nápomocný = *byť na pomoci.* — Tak isto treba opravovať jazykový cit u tých, ktorí navykli na výraz: *byť nápomocný.* Slovenská ľudová reč nepozná prídavného mena „nápomocný" a vyjadruje sa tu predložkovým výrazom *na pomoci,* prípadne prídavným menom *pomocný,* napr.: Pane Bože, buď mi *na pomoci* (úzus), vy ste mi boli *na dobrej pomoci* (úzus) ap. V slovenčine niet príkladu, že by sme mali domáce prídavné mená utvorené z predpokladaného výrazu: predložka *na* + *prídavné meno* + *ný,* hoci tvorenie inými predložkami nie je neobyčajné. Čeština odchodne od slovenčiny tvorí prídavné mená i s predložkou *na,* ktorá sa predlžuje v predpone v *ná-.* Okrem *nápomocný* je aj *nárožní* (dům), *nábrežní, náboženský, nádražní,* za ktoré v slovenčine máme tvary prídavných mien bez predpony *ná-*: *pomocný* (*pomocná* ruka), *rožný* (dom), prípadne *rohový, Brežný* (priezvisko); tvary *náboženský, nádražný* v slovenčine sú prevzaté slová z češtiny (Porov. poznámka v SR VI, 136). Ako nepoužívame pod vplyvom češtiny v slovenčine prídavného mena „nárožný" a ostávame pri tvare *rožný* (dom), prípadne *rohový,* tak isto nedajme miesta v našom jazykovom cite ani tvaru „nápomocný", lež zaň upotrebujme dôsledne výraz: *na pomoci,* prípadne prídavné meno *pomocný.*

priechod a *prechod*. — Z Pravidiel slk. pravopisu nie je nadobro jasné, kedy používať tvar *priechod* a kedy zas *prechod*. Obidva tvary sú odvodené od toho istého slovesa *prechodiť* a líšia sa od seba len samohláskou v predpone, teda sú to jednaké deverbatíva, ktorých rozdiel vo význame nie je veru zrejmý tomu, komu niet tu rozdielu, diferenciácie, podľa českých dvojíc deverbatív *průchod* a *přechod*. Za české *průchod* kladie sa slovenské *priechod* a za *přechod* — *prechod; průchod* značí konkrétnu vec — chodník, cestu, kým *přechod* činnosť slovesa *prechodiť* — *prechodenie*. V slovenčine ľudovej týchto dvojíc niet, je iba jedna forma tohto deverbatíva: *priechod*, užívanej popri konkrétnom význame aj na činnosť slovesa, napríklad: *priechod* cez lúku je zakázaný (úzus), *priechod* cez dvor je nedovolený (úzus); u Tajovského: Do Čiech zas prišli s tým, že ich nepriatelia... vyhnali a že hľadajú útočište. Králi povoľovali im *priechod* (II, 145). Lenže teraz, ako si počínať pri diferenciácii, keď znalosť češtiny, čo len trpná, bledne, ako tu poukazovať z rozdielneho významu českých tvarov *průchod* a *přechod* na podobný význam v slovenčine tvarov *priechod* a *prechod* u novšej generácie, keďže vplyv češtiny na jej reč a vyjadrovanie je značne oslabený. Tu treba vychádzať z voľačoho pevného a istého. Najistejšou smernicou zaiste aj tu ostane ľudový úzus, ktorý pozná len tvar *priechod* — pre označenie veci konkrétnej ako aj činnosti slovesa, oproti ktorému tvar *prechod* nie je ľudového pôvodu, je iba prevzatý z češtiny pre pochopy abstraktné. Toto bolo treba zdôrazniť, aby sme mali aspoň jedno isté: ľudový úzus používa pre vec konkrétnu (chodník) ako aj konkrétny dej, súvisiaci so slovesom prechodiť (cez voľačo), len tvar deverbatíva *priechod*, napr. *priechod* domom (Prav. slk. prav. 51), *priechod* cez roľu (úzus) atď. Tak aj vo vete: *prechod* cez Dneper... (Gardista) kládli by sme *priechod* podľa ľudovej reči. Celú vec bude treba spracovať dôkladnejšie a položiť otázku, či vôbec potrebujeme dvojicu týchto deverbatív a či sám *priechod* nevystačí aj na veci čisto abstraktné. Napríklad pri gramatickom termíne, ktorý je čisto abstraktný, ujal sa základný tvar s predponou *prie-*, hoci dalo sa očakávať, že sa uplatní základ *prechod-*, keďže tu ide o vec čisto abstraktnú. Nateraz ešte nemožno sa zriekať tvaru *prechod* pri všekých tých abstraktách, ktoré sa vyskytujú vo vyššej reči a nijako sa nedotýkajú svojím významom reči ľudovej, ani jej konkrétnejších výrazov, napríklad pri hudobnom umení a inde: *prechod* z jedného tónu do druhého, *prechod* z jednej myšlienky do druhej a podobne. Teda *prechod* pri dnešnom stave obstojí pri čisto abstraktných výrazoch. — Tu sme nechceli nič riešiť, len objasniť otázku významu obidvoch tvarov deverbatív, aby sme sa v prípadnej pochybnosti nebáli prikloniť k tvaru *priechod* — podľa ľudového úzu, a na tomto pevnom základe utvárali a upevňovali svoj jazykový cit.

vrútocký. — Od niektorých mien miest, topografických názvov ťažko uhádnuť prídavné meno, musíme sa naň dopýtať ľudí, pochádzajúcich z toho okolia, prípadne sa ho dozvedieť iným spô-

sobom, ak chceme byť s ním na čistom. Tak je tomu aj pri názve mesta *Vrútky*. K nemu tvar prídavného mena je *vrútocký*. Množné číslo *Vrútky* malo by mať inú formu prídavného mena. Tvar *vrútocký* nie je od tvaru množného čísla *Vrútky*, lež od pôvodnej formy jednotného čísla: *Vrútok;* kedysi boly dva *Vrútky*, jeden *Dolný Vrútok* a druhý *Horný Vrútok*. I jeho pôvod slova, etymologia je výstižná a slovenská; tvar *Vrútok* možno pokladať za deverbatívum podstatného mena od slovesa *vrútiť sa*. *Vrútok* vznikol tam, kde sa vrúti Turiec do Váhu. Po vystavení železničného uzla dve malé dedinky, dva *Vrútky*, spojily sa v jednu obec, *Vrútky*. Množné číslo obidvoch spojených osád dalo meno obci i železničnej stanici *Vrútky*, ale prídavné meno *vrútocký* ostalo v jednotnom čísle. Je to zvláštnosť aj pre históriu, že sa zachoval tvar prídavného mena *vrútocký* od spoločného prvotného názvu dvoch osád i do toho času, keď už zanikly ako samostatné politické obce a utvorily veľkú politickú obec — *Vrútky*. Dnes u mladšej generácie na dve voľakedajšie časti ukazuje iba užší názov: *Dolné Vrútky*, kým pod vlastnými *Vrútkami* podľa tamojších pomerov rozumie sa časť voľakedajšieho *Horného Vrútka*. V časoch, keď Jozef Škultéty bol učiteľom na Vrútkach, bol živý tvar *Dolný Vrútok;* hovorilo sa: na *Dolnom Vrútku* (podľa informácie J. Škultétyho). Takto bolo ešte do prvého prevratu a dnes je už len u najstarších obyvateľov. Prídavné meno ostalo trváce od formy jednotného čísla (ten) *Vrútok — vrútocký*, ktoré je tvorené podobne ako *potocký* od *Potok, hlbocký* od *Hlboké* ap., no neostalo samo meno obyvateľa *Vrútočan* a má už konkurenciu v novšom tvare, utvorenom od množného čísla *Vrútky — Vrútčan*. Ktoré z nich zvíťazí? Staršie pokolenie sa pridŕža staršieho názvu *Vrútočan* a mladšie zas *Vrútčan*. Dá sa predpokladať, že vymretím staršieho pokolenia vymrie aj tvar *Vrútočan*, no jemu zodpovedajúci tvar prídavného mena *vrútocký* zaiste ďalej sa udrží.

Skracovanie prídavného mena meštiansky. — Vyskytujú sa isté pochybnosti pri skracovaní prídavného mena *meštiansky*. Niektorí ho skracujú na *mešť.* s mäkčeňom na *t*, lebo sa domnievajú, že treba tu naznačiť aj mäkkosť, ktorá je vo výslovnosti spoluhlásky *t* vo spojení *i*, v našom prípade s dvojhláskou *ia*, teda *t* + *ia* = *tia;* skracovanie *mešť.* s mäkčeňom bolo by na mieste pri západoslovenskom tvare *mešťanský*, kde je mäkké *ť* po samohláske *a*, no nie je pri stredoslovenskom, spisovnom *meštiansky*, pri ktorom je zas zmäkčené, palatalizované *ť* po *e, i* a po dvojhláskach začínajúcich sa samohláskou *i- (ia, ie, iu)* a v písme sa jeho mäkkosť mäkčeňom neoznačuje. Z toho nasleduje, že ho potom neklásť ani pri skracovaní, ako ho ani nekladieme bez každej pochybnosti pri podobnom skracovaní podstatného mena *riaditeľ* na *riad.*, teda bez mäkčeňa. Zaiste tu mýlku zavinila česká skratka *měšť.* tvaru *měšťanský*.

Rediguje ANTON JÁNOŠÍK s JOZEFOM ŠKULTÉTYM.
Vydanie Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine.
Tlačí Nová knihtlačiareň v Turčianskom Sv. Martine.